

DE VELE FUNCTIES VAN

Langemarck lang bruikbaar als propaganda

Jonge Duitse soldaten storten zich in november 1914 zingend in de strijd. *Deutschland, Deutschland über alles* klinkt het over het slagveld bij het West-Vlaams dorpje Langemarck. De Franse vijand wordt op heroïsche wijze verslagen. Althans, zo bericht de Duitse legerleiding aan de vaderlandse kranten die er gretig voorpaginanieuws van maken. Hoe kon dit valse bericht uitgroeien tot een van de grootste mythes van de Eerste Wereldoorlog?

Roel op 't Ende specialiseert zich als masterstudent geschiedenis aan de Universiteit Leiden in de politieke cultuur van West-Europa tussen 1900 en 1950.

Westlich Langemarck brachten junge Regimenter unter dem Gesange >>Deutschland, Deutschland, über alles<< gegen die erste Linie der feindlichen Stellungen vor und nahmen sie. Etwa 2000 Mann französischer Linieninfanterie wurden gefangen genommen und sechs Maschinengewehre erbeutet.

Wat is er waar van dit korte bericht dat de legerleiding naar de Duitse kranten stuurde? In latere literatuur is vooral veel getwist over de vraag of het Duitslandlied tijdens de aanval werkelijk gezongen is. Over die kwestie is men het nooit eens geworden. Wel delen de meeste auteurs de mening dat het bericht veel van de historische werkelijkheid verhult. Zo vond de aanval waarschijnlijk dichterbij het dorpje Bikschote plaats, vijf kilometer ten zuidwesten van Langemarck. De Duitse legerlei-

naar het westelijke deel van Vlaanderen gestuurd om strategische punten te bezetten en vervolgens de tegenstander in de flanken aan te vallen. Aan de strijd bij Bikschote namen vier, kort daarvoor opgerichte, reserveregimenten deel. Het bericht van 11 november sprak over *junge Regimenter*. Maar deze bestonden voornamelijk uit oudere mannen die al vele jaren daarvoor hun militaire dienst voltooid hadden, aangevuld met een relatief klein percentage – rond de achttien procent – jonge oorlogsvrijwilligers. Deze combinatie van ongetrainde en onervaren soldaten zou rampzalige gevolgen hebben. Zonder voldoende middelen, kennis van de omgeving en vuurkracht om de machinegeweren van de Engelsen te weerstaan, liepen velen van hen spoedig hun dood tegemoet.

LITERAIR PATRIOTTISME

Het bericht van de Duitse legerleiding werd meteen door vrijwel alle grote Duitse kranten overgenomen. Volgens de *Frankfurter Zeitung*, die het op haar voorpagina zette, was dat logisch. Het bericht sloot namelijk aan bij de strijdgeest aan het front en *der Geist ist's, der unbesiegbar macht*. Volgens de *Deutsche Tageszeitung* moest 11 november zelfs een officiële gedenkdag worden: *Der Tag von Langemarck wird in alle Zeiten ein Ehrentag der deutschen Jugend bleiben. [...] Wohl fielen an ihm ganze Garbe von der Blüte unserer Jugend []; aber den Schmerz*

'LANGEMARCK MAAKTE VAN DE VERSCHRIKKELIJKE WERKELIJKHEID EEN MOOI EN VOORAL OOK HOOPGEVEND VERHAAL'

ding koos vermoedelijk voor dit laatste plaatsje omdat dit Duitser klonk. Daarnaast repte het bericht met geen woord over het mislukte militaire offensief dat al sinds 21 oktober gaande was en waar de strijd bij Bikschote een onderdeel van was. Een aanzienlijke hoeveelheid troepen werd

EEN MYTHE

um die tapferen Toten überstrahlt doch der Stolz darauf, wie sie zu kämpfen und zu sterben verstanden.

De verspreiding van de mythe bleef niet beperkt tot de kranten. Op 19 januari 1916 hield de Duitse keizer Wilhelm II in Servië een toespraak voor een reserveregiment dat het jaar daarvoor bij Bikschote gevochten had. Volgens hem was het verhaal van de jongens die zingend de strijd waren aangegaan met de vijand bij iedereen in Duitsland bekend. Daar overdreef de keizer waarschijnlijk niet mee. Langemarck was inmiddels een abstracte verzamelplaats geworden voor alle vormen van literair patriottisme.

PERFECTE TIMING

Een van de verklaringen voor de snelle verspreiding van de mythe tijdens de Eerste Wereldoorlog is de perfecte timing. Mythen waren er in november 1914 al over de gevechten bij Tannenberg en de Mazurische meren. Deze speelden zich echter af in het oosten. Een mythe over het westelijk front zou een welkome aanvulling zijn. Langemarck kwam als geroepen. De mythe vormde, zoals Gert Krumeich dat zo treffend schreef, het *Bindeglied zwischen Front und Heimat*. De verhalen die Duitsland bereikten en mythische proporties hadden aangenomen gaven het thuisfront een gevoel van trots. Dat de mythe weinig met de werkelijkheid te maken had, vormde geen probleem. Juist de spanning tussen het mythische beeld dat geschapen werd en de realiteit had een krachtige werking. Langemarck maakte van de verschrikkelijke werkelijkheid een mooi en vooral ook hoopgevend verhaal. Het sloot daarmee volledig aan bij de optimistische en patriotistische stemming die in de zomer van 1914 heerste. Het Duitse volk rekende op een *frischer und fröhlicher Krieg*. Na een eenvoudige maar heroïsche overwinning zouden de soldaten voor de kerst weer thuis zijn.

HEROÏSCHE DOOD

Naarmate de oorlogskoorts afnam, veranderde de betekenis van de mythe. Eind 1914 geloofde het Duitse volk nog in een snelle overwinning. Het verhaal over het succes in Langemarck sloot daar goed bij aan. Naarmate het geloof in een snelle overwinning afnam, bleef de mythe een aantrekkelijk verhaal, maar kreeg het een andere functie. Vanaf dat moment ging het niet meer om de overwinning, maar om het sterven van een heroïsche dood. Het verzachtte de teleurstelling van een oorlog die veel langer duurde dan verwacht. Het belangrijkste was nu niet meer de afloop, het ging om de strijd zelf. Niet dat men won, maar dat men vocht en heroïsch stierf. Het spoorde de rest van de Duitse jeugd aan om het voorbeeld van de doden bij Langemarck te volgen en zich ook aan te melden voor het front. Zo bleef de mythe gedurende de hele oorlog geschikt propagandamateriaal voor verdere rekrutering. ►

Het westelijk front in vanaf januari 1915. Langemarck (huidige spelling) ligt net ten noorden van Ieper.

Duits oorlogskerkhof in Langemark. Er liggen 44.000 Duitse soldaten begraven.

ZINLOOSHEID

In november 1918 kwam aan de grootschalige verspreiding van de mythe van Langemarck abrupt een einde. De oorlog was nu definitief voorbij en verloren. Trots werd vervangen door een gevoel van schaamte en verlies. Vanaf het moment dat de oorlog voorbij was en dus ook de militaire censuur, volgde een golf van kritische publicaties. Van de slechte voorbereiding op het front tot corruptie binnen de officiersklasse, er was genoeg om over te discussiëren. Sociaaldemocraten en andere overtuigde aanhangers van de Republiek van Weimar (de republikeinen) konden eindelijk hun mening publiekelijk verkondigen en de heersende mythen tegenspreken. In de korte periode tussen

'DE OORLOGSDODEN DIENDEN NIET MEER ALS POSITIEF VOORBEELD VANWEGE HUN HEROÏSCHE STERVEN, MAAR ALS NEGATIEF VOORBEELD VOOR DE ZINLOOSHEID VAN DE OORLOG'

1918 en 1923 was een groot gedeelte van de Duitse samenleving bereid om het erfgoed van de oorlog kritisch te evalueren. De oorlogsdoden dienden niet meer als positief voorbeeld vanwege hun heroïsche sterven, maar als negatief voorbeeld voor de zinloosheid van de oorlog. Daarnaast diende de oorlogsherinnering als een aansporing tot internationale verzoening. In deze *short period of insight*, zoals Benjamin Ziemann het ook wel genoemd heeft, was er weinig ruimte voor mythes zoals die van Langemarck.

JEUGDIG IDEALISME

Een van de weinige plekken waar de mythe wel voorzichtig doorklonk was bij de burgerlijke jeugdbeweging: in een garnizoenskerk te Potsdam, vlak bij het graf van Frederick de Grote, werd in

november 1921 door studenten van de universiteit van Berlijn een Langemarck-comité opgericht. Daarnaast vonden er in 1923 en 1924 bij Heidelberg Langemarck-bijeenkomsten plaats die werden georganiseerd door studenten. Alleen bij de jeugd sloeg het beeld van de zingende, jeugdige soldaten bij Langemarck nog aan. Zij konden zich nog identificeren met de jong gestorvenen waar de Duitse legerleiding het op 11 november 1914 over had gehad. Het was echter niet alleen de gelijke leeftijd die deze verbintenis tot stand bracht. Voor de bourgeois jeugd was het verheerlijken van de heroïsche dood op het slagveld geen eenmalige ervaring geweest. Het was al vóór 1914 een fundamenteel onderdeel van haar romantische jeugdcultuur. Toen zetten zij zich onder de naam *Wandervogelbewegung* af tegen de burgerlijkheid van hun ouders en zochten het avontuur. Na de oorlog gingen ze gewoon door met deze romantische nadruk op jeugdig idealisme. Het verliezen van de oorlog maakte daarbij geen verschil. Langemarck kon gewoon herdacht worden en paste zelfs naadloos in de beweging. Als gevolg daarvan bleef de mythe gedurende de jaren twintig vooral geassocieerd met de burgerlijke jeugdbeweging.

SPLIJTZWAM

De Duitse maatschappij was gedurende het interbellum sterk gepolariseerd. De manier waarop voorstanders van de republikeinen en anti-republikeinen naar het verleden en de toekomst keken lag mijlenver uit elkaar. De erfenis van de Eerste Wereldoorlog vormde de grootste splijtzwam tussen die twee groepen. Centraal stond de vraag naar de zin van de oorlog. Welke zin had het allemaal gehad? Waar waren de miljoenen slachtoffers in de loopgraven en het niemandsland voor gestorven? Tussen 1918 en 1923 waren de patriottistische

antwoorden van de anti-republikeinen op deze vragen vrijwel niet te horen. Zij werden overstemd door de republikeinen die de oorlog vooral als zinloos zagen en daarmee de legitimiteit van de Republiek van Weimar probeerden aan te tonen. Het verlies van de oorlog maakte diepe indruk. Hoewel hier destijds al veel verzet tegen was, voerden aanhangers van de Weimarrepubliek de boventoon. Daar kwam vanaf 1923 langzaam verandering in. Bij steeds meer groepen in de Duitse samenleving begon zich het beeld te vormen dat Duitsland de oorlog eigenlijk niet had hoeven verliezen. De frontsoldaat kreeg weer aanzien. Hij had zijn plicht gedaan. Het verliezen van de oorlog was toe te schrijven aan anderen. Namelijk dezelfde groepen die ook aanhangers waren van de Weimarrepubliek. Halverwege de jaren twintig was deze anti-republikeinse herinneringscultuur nog niet dominant, maar het daagde die van de republikeinen wel steeds meer uit. Het leidde ertoe dat er vanaf 1923 tussen deze twee politieke kampen een harde woordenstrijd plaatsvond over de erfenis van de oorlog.

ERVARINGEN AAN HET FRONT

Voor zowel het republikeinse als het anti-republikeinse kamp waren *Fronterlebnisse* die pasten bij ieders visie van de oorlog het belangrijkste wapen. Daarbij ging het niet om de memoires van officieren of generaals. Juist de *worm's-eye view*, het perspectief van de eenvoudige frontsoldaat in de modderige loopgraven, was cruciaal. Daar kon de gewone man zich immers het beste mee identificeren. Voor het beeld dat de republikeinen hadden van de oorlog, was het vooral van belang dat de gruwelen duidelijk overgebracht werden. De soldaten waren in dit beeld slachtoffers van iets wat groter was dan zichzelf. Hun hulpeloze ondergeschiktheid aan het militaire apparaat vormde de sleutel tot de republikeinse herdenkingscultuur. Ook de anti-republikeinen maakten dankbaar gebruik van *Fronterlebnissen* van individuele soldaten. Waar de soldaat in het republikeinse beeld vooral een slachtofferrol had, werd hij in het anti-republikeinse beeld schepper van zijn eigen overwinning. Dat betekende meestal het overwinnen van de eigen angsten uit liefde voor het vaderland. Bij de republikeinse *Fronterlebnissen* had de soldaat een passieve- en bij de anti-republikeinse een actieve rol. Adolf Hitler, die in *Mein Kampf* trots zijn ervaringen als frontsoldaat in West-Vlaanderen uit de doeken deed, zette een vergelijkbaar beeld neer. Het zingen van het Duitslandlied terwijl men onder hevig vuur lag, gaf de soldaat zijn grip over het gebeuren terug.

NATIONAALSOCIALISTEN

In een rap tempo werd de mythe van Langemarck tussen 1929 en 1933 gemonopoliseerd door de nationaalsocialisten. Als onderdeel van de extreem-rechtse veteranenbond *Stahlhelm* werd in 1929 de *Studentenring Langemarck* in het leven geroepen. Deze paramilitaire beweging richtte zich vooral op *jüngere, frontunerfahrene Studenten* die met *soldatischen und vaterländischen Geist* verrijkt zouden worden. Van elite studenten moesten trotse Duitse soldaten worden gemaakt. Intellectuelen moesten strijders worden. De heroïsche dood van de zingende studenten bij Langemarck vormde het perfecte voorbeeld voor hen. De vereniging breidde zich dan ook snel uit. Waar het in de winter van 1928-1929 was begonnen met zeventien subgroepen op verschillende universiteiten, waren dit er al vijftig in 1931. Het ledenaantal van zo'n groep schommelde tussen de tien en honderdvijftig. De levensduur van de beweging was wel van korte duur. Uiteindelijk zou ze na de machtsovername van de nazi's in 1933 opgaan in de *Nationalsozialistische Deutschen Studentenbund*.

PARADEPAARDJE

Nadat Hitler in januari 1933 aan de macht kwam, verdween iedere alternatieve herinneringscultuur uit beeld. De enige manier waarop naar de vorige oorlog gekeken mocht worden was op de nationaalsocialistische manier. Waarden die volgens die visie kenmerkend waren geweest voor de gevechten in de loopgraven, zoals moed, kameraadschap en opofferingsgezindheid, werden in positieve zin afgezet tegen de chaos van de Republiek van Weimar. Het verlies van de oorlog werd niet langer geaccepteerd en verdrongen door mythes als die van de 'dolkstoot in de rug'. Het ging er niet meer om waarvoor de Duitse soldaat gestreden had, maar dát hij gestreden had. Niet het winnen van de strijd was het ultieme doel, maar het behalen van eer. ►

De gedenkhal voor de helden van Langemarck in het Olympisch stadion in Berlijn.

Nationaalsocialistisch pamflet waarin jongeren worden aangespoord zich aan te melden voor een Langemarck-studiebeurs, juni 1939. Beeld: Bundesarchiv.

Voor de nazi's behoorde de heroïsche dood tot de kern van hun levensfilosofie. Het materialistische leven van de bourgeois en de materialistische waarden van de marxisten waren hier volledig inferieur aan. Een heroïsche dood garandeerde immers het eeuwige leven. De mythe van Langemarck werd zo een van de paradepaardjes in de propagandakist van de nationaalsocialisten.

TASTBAAR

Doelgerichte maatregelen moesten ervoor zorgen dat niet alleen studenten, maar de hele Duitse jeugd zich kon identificeren met de helden van Langemarck. De oprichting van het *Langemarck-studium* in 1934 is hier een voorbeeld van. Door middel van dit programma konden begaafde jongeren die vanwege financiële redenen geen gymnasiumdiploma konden halen binnen een jaar voorbereid worden op de universiteit. Het waren middelen die ervoor zorgden dat ook de jeugd uit lagere sociaaleconomische klassen zich kon verbind

den met de helden van Langemarck. De mythe was nu een belangrijk middel om de Duitse jeugd te verbinden met het nationaalsocialisme.

Na 1933 vond Langemarck door toedoen van de nazi's zijn weg uit de geschiedenisboeken terug naar de Duitse samenleving in heel concrete, tastbare vormen. Op diverse plekken in Duitsland werden pleinen en straten omgedoopt tot namen die ernaar verwezen en in 1936 liet Hitler een speciale *Langemarckhalle* bouwen als onderdeel van het *Reichsportfeld* in Berlijn. Voordat de *Führer* op 1 augustus van dat jaar de Olympische Spelen opende, trok hij zich even terug in de *Langemarckhalle* voor een moment van bezinning. De mythe was nu tot wasdom gekomen binnen de kaders van de nazi's.

UITGEDOOFD?

De nieuwsgierige lezer zal zich afvragen wat er na 1940 met de mythe gebeurde. Afgezien van een met veel ceremonieel omgeven bezoek van Adolf Hitler aan het *Soldatenfriedhof* op 2 juni 1940 en een Vlaamse Waffen-SS-eenheid die onder de naam *Sturmbrigade Langemarck* vanaf 1944 aan het oostfront diende, leek de Tweede Wereldoorlog elke gedachte aan Langemarck uit te doven. Blijkbaar dwongen meer urgente zaken de mythe naar de achtergrond. Toch kan er wellicht niet helemaal van uitsterven gesproken worden. Toen de auteur van dit artikel op zaterdag 17 mei 2014, bijna honderd jaar na het bericht van de Duitse legerleiding, door een goedgeluimde gids op hoge leeftijd werd rondgeleid langs de begraafplaats, werd er niet over een mythe gesproken. Wel zei hij met enige zekerheid in zijn stem: 'Hier liggen de jonge mannen die zingend hun leven gaven.' ■

Der Weg ist frei!

Zum Studium an einer Hochschule — zum Beruf des Erziehers, Ingenieurs, Arztes, Rechtswahrsers usw. durch das

Langemarck-Studium!

Nicht der Geldbeutel des Vaters und nicht die höhere Schulbildung, sondern allein die Begabung und Tüchtigkeit, die nationalsozialistische Haltung und der unbeugsame Wille sind Voraussetzung zur Aufnahme in das

Langemarck-Studium!

Der Punkt 20 des Parteiprogramms der NSDAP ist verwirklicht!

Junge Volksgenossen

aus der Partei, den Gliederungen, der Deutschen Arbeitsfront, aus dem RAD, und der Wehrmacht, aus allen Werkstätten und Betrieben —

bewerbt Euch zur Aufnahme in das

Langemarck-Studium

der Reichsstudentenführung.

Vorschläge und Bewerbungen sofort. Letzter Termin 15. Juli 1939. Meldung beim Leiter des Langemarck-Studiums der Reichsstudentenführung Berlin-Charlottenburg, Zannenberg-Allee 30

Ankunft erteilt die zuständige SA-Dienststelle. Bewerbungen werden auch hier zur weiteren Bearbeitung entgegengenommen.

LITERATUUR

- BAIRD, J. W., *To die for Germany. Heroes in the Nazi Pantheon* (Indiana 1990).
- BOTERMAN, F., 'De schaduw van de Eerste Wereldoorlog als katalysator van naoorlogs geweld. Politiek geweld en oorlogsmythe in de Republiek van Weimar' in: J. Pekelde red., *Politiek geweld in Duitsland: denkbelden en debatten* (Amsterdam 2006).
- KRUMEICH, G., 'Langemarck', in: E. Francois and H. Schulze (eds), *Deutsche Erinnerungsorte Bd. III* (München 2001).
- WEINRICHT, A., 'Kult des Opfers: der Langemarck-Mythos in der Zwischenkriegszeit', *Historical Social Research* 34 (2009).
- ZIEMANN, B., *Contested Commemorations: Republican War Veterans and Weimar Political Culture* (Cambridge 2013).